

Metaphilosophy and the Production of Space: A Metaphilosophical Reading of the Politics of Space and the Creation of the Modern City in Lefebvre's Thought

Bayan Karimi¹ | Masoud Binandeh²

¹ Assistant Professor, Department of Philosophy, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

Email: karimi.bayan@uok.ac.ir

² . Kurdish History and Culture Research Department, Kurdistan Studies Institute, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. Email: m.binandeh@uok.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 30 July 2025

Accepted: 21 August 2025

Published: 21 September 2025

Keywords:

Lefebvre, metaphilosophy, production of space, politics of space, city

ABSTRACT

A significant part of contemporary transformation is linked to social and urban relations. Such changes must be examined beyond traditional philosophical approaches and within the context of urban society and its associated material and cultural dynamics. From a metaphilosophical perspective, urban reality is both a socio-political-economic construct and a generative force that simultaneously produces and expresses social relations on both material and cultural levels. Traditional philosophy has typically detached its concepts from concrete contexts and lived bodies, striving for totalization and identity. Lefebvre's metaphilosophy rejects the imposition of such disembodied totality and abstract rationality on the city. Instead, it creates independent and spontaneous practical-material forms within the fabric of everyday urban life to engage with reality. This study aims to examine Lefebvre's metaphilosophical insights into the politics of space and his role in redefining and reshaping urban space. In this context, overcoming the traditional concept of space and imagining a dynamic, functionalist notion of space is proposed as a central aspect of realizing metaphilosophy—through which concrete, practical, and embodied approaches to space emerge. The central questions of this investigation are: To what extent did Lefebvre, by proposing metaphilosophy as a tool to critique traditional philosophy, convey a deeper understanding of the relationship between subject and space and thus arrive at a new definition of the modern city? And what possibilities does this reading open up? In this sense, metaphilosophy seeks moments in which the city emerges as a product of collective civic practice, rather than being presupposed as a phenomenon predetermined by dominant discourses, as in metaphysical approaches.

Cite this article: Karimi, B. & Binandeh, M. (2025). Metaphilosophy and the Production of Space: A Metaphilosophical Reading of the Politics of Space and the Creation of the Modern City in Lefebvre's Thought. *Shenakht*, 18(90/2), 53-71.

<http://doi.org/10.48308/kj.2025.239979.1324>

Copyright © The Author(s). This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. Published by Shahid Beheshti University.

<http://doi.org/10.48308/kj.2025.239979.1324>

Extended Abstract

In today's world, it is essential to examine the critical implications of metaphilosophical approaches for the analysis of urban space and politics. Henri Lefebvre, a critic of traditional philosophy and a pioneering figure in metaphilosophy and its relation to the spatial turn, is widely recognized in interdisciplinary fields such as philosophy, social sciences, sociology, architecture and urbanism. His seminal works *The Production of Space*, *The Urban* and *The Right to the City* open up new ways of understanding the complexity of the structure and experience— of modernity, based on a metaphilosophical approach. These works not only offer a profound critique of urban space dominated by discourses of power, but also suggest ways of rethinking and reconstructing approaches to the production of space, architectural structures and urban landscapes. The core argument of this investigation is that Lefebvre's metaphilosophical framework is indispensable for recognizing and creating more humane, inclusive spaces. The central question is: How does Lefebvre's metaphilosophy — as a critical discourse that opposes dominant, totalizing narratives — challenge the reproduction of traditional spaces? The point here is that space resists a precise or definitive definition; it is never a predetermined quantity. The attempt to rigidly define and delimit space (or any other phenomenon) leads to oversimplification, erases differences and excludes its latent possibilities. By critiquing traditional, predetermined readings of space, the metaphilosophical approach emphasizes the production of spaces that incorporate differences, different ways of living and the creative potential of everyday life— - thus reinventing and reconstructing the concepts of space and city. This approach serves as an antidote to Western philosophical traditions that have imposed fixed, taken-for-granted principles through homogenizing and systematic interpretations. Such traditions stifle creative possibilities and emancipatory moments while exacerbating the annihilation of difference. The establishment of logos comes at the price of suppressing all those dimensions of human existence that elude such partial and absolutist foundations.

The research method used in this study is descriptive-analytical. First, Lefebvre's ideas on the concepts of space, metaphilosophy, the modern city, the politics of space and their interrelations are examined and analyzed. The possibilities of the metaphilosophical approach in relation to the production of space are then evaluated. The author has endeavored to collect key themes from written documents, library resources and reputable databases in order to analyze and critique traditional readings of space while highlighting the importance of Lefebvre's thought.

Space is not a neutral container — it is both produced (it bears historical traces) and productive (it is a tool for both hegemony and revolution). In other words, it is the product of social relations, but it also actively shapes social relations and behaviors. This spatial structure enables or enforces certain habits, actions and practices. For Lefebvre, politics is therefore, at its most fundamental level, the politics of space, since politics involves the construction or invention of new spaces — and thus new ways of being, new patterns of behavior and new spatial practices. This process, in turn, favors the creation of a new everyday life and new social rhythms. For Lefebvre, urban life and the city were once a living creative process and a work of art — and they need to reclaim this potential for imaginative making, creative action and spaces shaped by human experience. Ancient and

medieval cities were more than mere trading markets or sites of capital accumulation. They grew organically in response to the needs of their inhabitants, foregrounding social and public spaces (the agora, the assembly, the forum) as key features of collective belonging and shared urban experience.

Space is neither a subject nor an object, but rather a production and an effect — a constellation of relationships and processes. Metaphilosophical space cannot be reduced to either its material or its mental aspect; through the visible and hidden layers of imagination, creation and construction, it remains a human surplus that resists the complete commodification and abstraction of space. Lefebvre's metaphilosophical reading provides a critical framework for rethinking the city as a space of possibility and resistance. The inherent contradictions and inconsistencies of everyday life and space lead to a fundamental rupture in the process of totalizing the city and its fixed definition, for the production of urban space is an ongoing, unfinished process. In this context, space must be seen as an instrument for the renewal and reconstruction of the city — as a living space, a work of art, a place of play, a possibility for plural identities and alternative forms of living — and not just as a safe space that serves the needs of power and capital.

Pure philosophy ignores the complexity and richness of human existence by presenting universal historical narratives. It ignores individual experiences and feelings and reduces man to a one-dimensional being serving a particular historical purpose. In other words, instead of dealing with the real and concrete issues of human life, philosophy deals with useless abstractions and generalizations. Instead of helping people to understand and make sense of their lives, philosophers keep them in illusion and misdirection. Philosophers link historical events to a "universal purpose" (such as progress, freedom, or salvation) and thus give them meaning. But this universal purpose is often abstract and general and does not correspond to people's real experiences. Traditional philosophy presents history as a straightforward, purposeful progression, whereas reality is much more complex and random. In doing so, philosophers reduce history to a series of predetermined events and ignore the diversity and multiplicity of people in shaping history.

فرا فلسفه و تولید فضا: خوانش فرا فلسفه از سیاست فضا و آفرینش شهر مدرن در اندیشه لوفور

بیان کریمی^۱ | مسعود بیننده^۲

^۱ نویسنده مسئول: استادیار گروه فلسفه، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران. رایانامه: karimi.bayan@uok.ac.ir

^۲ گروه مطالعات تاریخ و فرهنگ کردستان، پژوهشکده کردستان شناسی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران. رایانامه: m.binandeh@uok.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۳۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۳۰	بخش مهمی از دگرگونی‌های زمانه کنونی ما به مناسبات اجتماعی و شهری مرتبط است. چنین تغییراتی را باید فراتر از رویکرد سنتی به فلسفه و در رابطه با جامعه شهری و مناسبات مادی و فرهنگی مرتبط با آن جست‌وجو کرد. در رویکرد فرا فلسفی، واقعیت شهری یک برساخت اجتماعی یا سیاسی-اقتصادی است و همچنین نیرویی مولد است که روابط اجتماعی را توأمان در سطوح مادی و فرهنگی تولید و بیان می‌کند. فلسفه به شکل سنتی همواره مفاهیم خود را از بسترها و کالبد‌های عینی جدا کرده و در پی تمامیت‌سازی و این‌همانی بوده است. فرا فلسفه لوفوری تحمیل چنین تمامیت‌گرایی غیربدنمند و عقلانیت انتزاعی بر شهر را انکار می‌کند و، به منظور برقراری رابطه با واقعیت، شکل‌های مستقل و خودجوش عملی و مادی را در بطن زندگی روزمره شهری خلق می‌کند. هدف از این پژوهش، کاوش در بینش‌های فرا فلسفی لوفور درباره مفهوم سیاست فضا و نقش آن در بازتعریف و آفرینش مجدد در فضای شهر است. در این راستا، غلبه بر مفهوم سنتی فضا و ارائه مفهومی پویا و عاملیت‌گرایانه از آن به‌عنوان مؤلفه‌ای محوری در تحقق فرا فلسفه مطرح می‌شود که در خلال آن رویکردهای انضمامی، عملی و بدنمند از فضا تحقق می‌یابد. پرسش محوری پژوهش حاضر این است که لوفور چگونه با طرح فرا فلسفه به‌عنوان ابزاری برای نقد فلسفه سنتی توانسته است درکی عمیق‌تر از رابطه میان سوژه و فضا ارائه دهد و به تعریفی نو از شهر مدرن دست یابد؟ همچنین چه فرصت‌هایی پیش روی این خوانش وجود دارد؟ فرا فلسفه در این معنا در پی یافتن برهه‌هایی است که در آن شهر به منزله محصول پراکتیس جمعی شهروندان تحقق یابد، نه مطابق رویکردهای متافیزیکی پدیده‌ای از پیش متعین فرض شده که همواره گفتمان‌های مسلط بر آن‌ها تحمیل شوند.
کلیدواژه‌ها: لوفور، فرا فلسفه، تولید فضا، سیاست فضا، شهر	

استناد: کریمی، بیان؛ بیننده، مسعود. (۱۴۰۴). فرا فلسفه و تولید فضا: خوانش فرا فلسفه از سیاست فضا و آفرینش شهر مدرن در اندیشه لوفور. شناخت، ۱۸(۲/۹۰).

DOI: <http://doi.org/10.48308/kj.2025.239617.1320>

۷۱-۵۳

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی

۱. درآمد

در زمانه کنونی ما بررسی دلالت‌های انتقادی رویکردهای فرا‌فلسفه^۱ برای تحلیل و واکاوی سیاست و فضای شهر امری ضروری است. هانری لوفور، به‌عنوان یکی از منتقدان فلسفه سنتی و همچنین از پیشگامان اصلی رویکرد فرا‌فلسفه و رابطه آن با چرخش فضایی^۲ در حوزه‌های میان رشته‌ای همچون فلسفه، علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی، معماری و شهرشناسی شناخته می‌شود. آثار محوری او درباره «تولید فضا»^۳، «شهر»^۴ و «حق بر شهر»^۵، امکان‌های جدیدی برای درک پیچیدگی‌های ساختار و تجربه مدرنیته فراهم می‌کند که برخاسته از نوعی رویکرد فرا‌فلسفی است. این آثار نه تنها نقدی جدی بر فضای شهری تحت سیطره گفتمان‌های قدرت وارد می‌کنند بلکه امکان بازاندیشی و بازسازی رویکردهای برنامه‌ریزی، طراحی و ساختار معماری و منظر شهری را نیز مطرح می‌سازند.

رویکرد فرا‌فلسفی با نقد خوانش‌های سنتی و ازپیش‌تعیین‌شده در خصوص فضا به اهمیت تولید فضاهایی می‌پردازد که تفاوت‌ها، شیوه‌های متنوع زندگی و ظرفیت‌های خلاقانه زندگی روزمره را در بر گیرند و، ازاین طریق، شهر را بازاندیشی و بازسازی کنند. مدعای اصلی پژوهش حاضر این است که خوانش لوفور از فرا‌فلسفه در شناخت و آفرینش فضایی برای ایجاد محیط‌های اجتماعی و فضایی انسانی‌تر و فراگیرتر ضروری است. پرسش اساسی این است که فرا‌فلسفه لوفوری، به‌عنوان گفتمانی انتقادی در تقابل با گفتمان‌های مسلط و تمامیت‌خواه، چگونه به نقد بازتولید فضاهای سنتی برمی‌خیزد؟ مسئله فرا‌فلسفه در اینجا این است که هیچ‌چیز مستعد تعریف دقیق و نهایی نیست و هیچ امری ازپیش‌تعیین‌شده نیست. (Lefebvre, 2016, p. 317) تلاش برای تعریف دقیق و محدودکردن هر امری، از جمله فضا، به ساده‌سازی و نادیده‌گرفتن تفاوت‌ها و امکان‌های پیش‌روی آن منجر می‌شود. این اصل که هیچ‌چیز ثابت و قطعی نیست در مقابل دیدگاه‌های فلسفی سنتی قرار می‌گیرد که به دنبال یافتن حقایق مطلق و جهان‌شمول هستند. سیالیت هستی و عدم قطعیت آن امری است که در رویکرد فرا‌فلسفی لوفور باید جست‌وجو کرد. (Lack, 2017, p. 11)

درخواست لوفور برای تولید فضا را می‌توان چالشی در برابر هژمونی^۶ جریان‌های مسلط قدرت دانست که به دنبال تعریف ثابت و همگن‌سازی فضاها، ارزیابی، نظارت، ایجاد نظم و امنیت، و تأمین نیازهای سرمایه برای بیشترین میزان سود هستند. تأکید او بر توازن حق سکونت و مشارکت در ساخت فضا است، برخلاف موقعیتی که در آن سوژه‌ها مصرف‌کنندگان فضاهای ازپیش‌طراحی‌شده باشند. لوفور، با تمرکز بر چگونگی تولید و بازتولید فضا از طریق کنش‌های اجتماعی، نشان می‌دهد که فضا می‌تواند به یک «اثر هنری»^۷ تبدیل شود، اثری که بازتاب‌دهنده هنر زندگی روزمره است. (Zieleniec, 2018, p. 5)

1 . metaphilosophy
 2 . spatial turn
 3 . production of space
 4 . the urban
 5 . the right to the city
 6 . hegemony
 7 . oeuvre

پژوهش پیش‌رو به بررسی این موضوع می‌پردازد که چگونه نظریهٔ لوفور در باب «فرافلسفه»، همراه با دیگر رویکردهای او دربارهٔ فضا، سیاست و شهر و دعوت صریحش برای تحقق «حق به شهر»، نه تنها بازتاب‌دهندهٔ رویکردی فراگیرتر در فرآیندهای برنامه‌ریزی و طراحی شهری است بلکه درکی عمیق‌تر از مزاددهای شهر و فضای انسانی در شهر ارائه می‌دهد. این دیدگاه در پی آن است که معانی، ارزش‌ها، آرمان‌ها و تخیلات شهروندان را در کانون توجه قرار دهد و به آن‌ها عاملیت بخشد، شهروندانی که شهر را نه تنها از طریق طرح‌های از پیش تعیین‌شده بلکه در بطن زندگی روزمرهٔ خود تجربه می‌کنند و آن را می‌آفرینند.

فرافلسفه و نقد فلسفه سنتی

«فرافلسفه» لوفور نوعی فلسفه‌ورزی است که از مرزهای فلسفهٔ محض فراتر می‌رود. این رویکرد به ندرت در پی ارائهٔ پاسخ‌هایی روشن و مستقیم است و در قالبی منظم و نظام‌مند جای نمی‌گیرد. گویی شرح و توضیحی خشک و محدودکنندهٔ جان‌اندیشه را می‌گیرد و آن را در چارچوب‌هایی تنگ محبوس می‌کند. فرافلسفه با نگاهی کل‌نگر به مسائل اجتماعی، وجودی و سیاسی می‌پردازد و، از طریق کنش سیاسی، خود را در واقعیت متجلی می‌سازد. لوفور کاملاً مطمئن بود که برچسب‌ها می‌توانند ابهام‌آفرین باشند، مخاطبان را سردرگم کنند و حتی سوژهٔ خودآگاه را به گنجی و سردرگمی دچار سازند. از این منظر، وی خود را فرافیلسوفی نامیده است که در پی بنا نهادن نظامی جامع نیست، بلکه هدفش این است که از فلسفهٔ آن‌اندیشه‌هایی را برگزیند که قادر باشند آگاهی نقاد را از خواب بیدار کنند، اندیشه‌هایی که مقصدشان نوعی آگاهی رفیع‌تر و، درعین حال، عمیق‌تر دربارهٔ جهانی است که در آن به سر می‌بریم (Merrifield, 2015, p. 4).

فرافلسفهٔ لوفور را از یک سو باید در رویکردهای مارکسیسم هگلی و از سوی دیگر در خوانش‌های نیچه و هایدگر جست‌وجو کرد. یکی از راه‌های فرارفتن از فلسفهٔ بازنگری در ظرفیت‌های رهایی‌بخش نظریهٔ مارکس است که در پارادایم‌های ساختارگرایانهٔ کسانی چون آلتوسر انکار یا حذف شده بود. فراروی از فلسفه در خوانش لوفوری بسط همان ایدهٔ محوری مارکس بود که این آگاهی نیست که هستی را تعیین می‌کند بلکه هستی ماست که آگاهی را تعیین می‌بخشد (Lefebvre, 2016, p. 14).

از سوی دیگر رویکرد فرافلسفی پادزهری برای رویکردها و سنت‌های فلسفهٔ غرب است که، با رویکردهای این‌همان‌گرایانه و نظام‌مند، اصولی متعین و بدیهی را تولید کرده‌اند که مانع ظهور امکان‌های خلاقانه و برهه‌های رهایی‌بخشانه در حوزه‌های مختلف بوده‌اند و بر ویرانگری تمام‌عیار تفاوت‌ها دامن زده‌اند. بنیاد نهادن لوگوس به قیمت حذف و انکار همهٔ آن برهه‌هایی از هستی انسان است که از چنین مبانی جانب‌دارانه و نامربوطی می‌گیرند (Lack, 2017, p. 30). متافیزیک ارسطویی، درنهایت، به نوعی عقل‌گرایی ساده‌لوحانه و به نظریهٔ پیشرفت مداوم و خطی تاریخ منجر می‌شد که با واقعیت‌های موجود در تضاد بود. همچنین دیالکتیک هگل به غایت‌شناسی‌ای منتهی می‌شد که، در آن، هدف نهایی تاریخ تحقق آزادی بود. در چنین تصویری خطی از تاریخ تمام لحظه‌های مهم تاریخ برای رسیدن به

چنین هدفی قربانی می‌شد و از تجربه روزمره زندگی و برهه‌های متفاوت حضور دیگری غفلت می‌شد. مارکس نیز دچار بن‌بست‌های معرفتی متافیزیک ارسطویی و غایت‌شناسی هگل شد و نتوانست از نگاه خطی آنان به تاریخ فراتر رود. مارکسیسم، مانند سایر نظام‌های فلسفی، تاریخ را خط سیری هدفمند و اجتناب‌ناپذیر در نظر می‌گیرد و نقش انسان‌ها را در شکل‌دادن به تاریخ نادیده می‌گیرد (Lefebvre, 2016, p. 90-91).

فلسفه ساحت قدرت خود را ایجاد می‌کند و فیلسوف را ملزم به تعریف و تعیین معیارهای خاصی می‌کند که تنها آنان که به چنان کلیتی علاقه دارند می‌توانند در آن حضور داشته باشند. فلسفه با ایجاد آپوریا‌های متعدد به حذف و انکار دیگری منجر می‌شود و خود را به شکلی انتزاعی و از طریق نمایش‌های انتزاعی خود درک می‌کند و در این بازشناسی به کسی دیگر نیاز ندارد. فرارفتن از فلسفه نیازمند تحول بنیادین اقتصادی و سیاسی است. باید به سوژه رخصت داد تا تمام جنبه‌های هستی، از جمله ساختار و روابط اجتماعی، را خود تولید کند. جهانی به دست خویشتن بسازد که البته به معنای ادعای آخرین جهان نیست و این مستلزم فرارفتن از فلسفه است که کلیت کاذب همان‌انگاران را که امری انتزاعی است نفی کند.

نظام‌های فلسفی در بطن خود گرچه همواره در پی بازتولید نظم اشیا هستند اما همواره در خود مازادی برجای می‌گذارند که نقشی متفاوت از هر آنچه برایش در تکاپو بودند ایفا می‌کند. چنین مازادی از انقیاد نظم اشیا می‌گریزد. گرچه چنین نظامی همواره در پی اسارتش است اما در جست‌وجوی یافتن مفری برای گریز است. فرافلسفه با تاختن بر فلسفه سنتی هر کلی را دارای باقی مانده و مازادای می‌داند که به دلیل تناقضات درونی در خود دارای عناصر دوگانه نظم و بی‌نظمی است و، براین اساس، تمامیت‌سازی هرگز نمی‌تواند جامع و کامل باشد و با سرریز شدن خود را به بیرون پرت می‌کند. حتی پس از تمام محاسبات و در نظر گرفتن همه جوانب همواره چیزهایی باقی می‌مانند: باقی مانده‌ای پس از جمع کل. این‌ها مفاهیمی ضد فلسفی هستند که وجود امر نامعلوم را بازشناسی می‌کنند و تصدیقی بر وجود ناآشنایان و بازماندگان هستند، رسوبات حاشیه‌ای و بخش‌های در حال توسعه‌ای که هرگز به‌طور کامل شناخته نشده‌اند (Merrifield, 2017, p. 8).

فلسفه و دولت از منظر لوفور در طول تاریخ همواره زیستی مسالمت‌آمیز و رسالتی مشترک داشته‌اند و برخی از فیلسوفان یا به دولت خدمت کرده‌اند یا در بازتولید گفتمان‌های قدرت نقش داشته‌اند. فرافلسفه باید از چنین تعلقاتی که فلسفه محض دچار آن است رهایی یابد و دولت باید در هم شکسته شود تا مازادهایی که فلسفه سرکوب کرده آشکار شود و در پرتویی جدید فهمیده شود. رسالت فلسفه بازگشت به سنت یونانی است، آنجا که حکمتی عملی، فنی و خلاقانه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود، بازگشت به مطالعه پراکسیس واقعی و تأملی غیرایدئولوژیک که به ابزاری برای نقد و تغییر جامعه تبدیل شود. آشکار است که هیچ کلیت و تمامیتی نهایی و ابدی نیست و همواره در حال دگرگونی و تحول است. کلیت را تنها می‌توان به‌عنوان یک برهه لحظه‌ای در دیالکتیک نامتعیین در نظر گرفت (Lefebvre, 2016, p. 70).

فرا فلسفه لوفور با نقد و گذر از رویکردهای غایت‌شناسانه و عقل‌گرایانه به نوعی دیالکتیک اگزیستانسیل رجوع می‌کند که در آن نیهیلیسم به‌عنوان بخشی از تجربه انسانی همواره در برساخت هویت، جامعه و تاریخ نقش داشته است. این دیالکتیک بر تجربه واقعی انسان در جهان، از جمله تولد، مرگ، هستی و نیستی تأکید دارد و همواره با نوعی نیهیلیسم همراه است. از این منظر، نیهیلیسم از دو جنبه مخرب و سازنده دارای فرصت‌ها و تهدیدهایی است. بسته به مواجهه سوژه با آن به خلق و یا اضمحلال جهان منجر می‌شود. از آن‌میان، مفهوم مازاد و نقش آن در تحولات مناسبات انسانی محوری است که هیچ‌کلیتی را نمی‌توان جهان‌شمول قلمداد کرد. هر گفتمان و تمامیتی که ادعای تسخیر و پیروزی دارد، به‌نحو هم‌زمانی، دچار نوعی زوال و انحطاط است و این خود به‌نوعی دال بر پویایی و تغییر همیشگی تاریخ و جوامع انسانی است. هر کلیتی که ادعای جهان‌شمول بودن دارد خود را جزئی و خاص نشان می‌دهد (Lefebvre, 2016, p. 93).

از منظری دیگر، لوفور، با کمک نیچه و طرح مفهوم اراده معطوف به قدرت، دین و فلسفه سنتی را دارای مناسباتی مشترک می‌داند و اراده کشیش را بی‌شبهت با تمایلات فیلسوف نمی‌داند و هر دو را به غفلت از تجارب انسانی عمیق و تفاوت‌های انسانی متهم می‌کند: دین بر تعالی تکیه کرد و فلسفه بر درون‌ماندگاری. انسان تسلیم هستی می‌شود یا شورش می‌کند و خود را به نیستی، به شکست و به نیهیلیسم محکوم می‌کند (Lefebvre, 2016, p. 88). فیلسوف و کشیش انسان را از تفاوت‌ها و امکان‌ها دور می‌کنند و راه فرار از آزادی را به وی نشان می‌دهند. لوفور معتقد است که در تفکر فلسفی سنتی نوعی اراده قدرت کشیشی نهفته است. فیلسوفان مانند کشیشان، به دنبال تحمیل دیدگاه‌های خود بر دیگران هستند و از قدرت برای این کار استفاده می‌کنند. نظام‌های مذهبی و فلسفی باید بمیرند تا انسان‌ها بتوانند زندگی کنند. «آنچه می‌میرد چیست؟ همراه با خدا، حقیقت، زیبایی، خوبی، سه مطلق همیشه حاضر در فلسفه هم ناپود می‌شوند» (Lefebvre, 2016, p. 89). شاید دین و فلسفه هر دو از قبل مرده، یا بهتر است بگوییم، بی‌جان شده باشند. نهادینه‌سازی و نظام‌مند کردن دین‌داری در نظام‌های مناسک و جزم آن‌ها را از هرگونه حیاتی که ممکن بود داشته باشند محروم کرده است.

فلسفه محض، با ارائه روایت‌های تاریخی کلیشه‌ای و جهان‌شمول، پیچیدگی و غنای هستی انسان را نادیده می‌گیرد. آن‌ها تجربیات و احساسات فردی را نادیده می‌گیرند و انسان را به موجودی تک‌بعدی تقلیل می‌دهند که در خدمت یک هدف تاریخی خاص است. به بیان دیگر، فلسفه، به جای پرداختن به مسائل واقعی و ملموس زندگی انسان‌ها، درگیر انتزاعیات و کلی‌گویی‌های بی‌فایده می‌شود. فیلسوفان با این کار، به جای آنکه به انسان‌ها در درک و معنا بخشیدن به زندگی شان کمک کنند، آن‌ها را در توهم و گمراهی نگه می‌دارند. فیلسوفان رویدادهای تاریخی را به یک «هدف جهانی» (مانند پیشرفت، آزادی یا رستگاری) مرتبط می‌کنند و این‌گونه به آن‌ها معنا می‌بخشند. اما این هدف جهانی اغلب انتزاعی و کلی است و با تجربیات واقعی انسان‌ها همخوانی ندارد. فلسفه سنتی، تاریخ را خط‌سیری مستقیم و هدفمند نشان می‌دهد، در حالی که واقعیت بسیار پیچیده‌تر و تصادفی‌تر است. فیلسوفان با این کار تاریخ را به مجموعه‌ای از رویدادهای از پیش تعیین شده تبدیل می‌کنند و تفاوت و تکثر انسان‌ها را در شکل دادن به تاریخ نادیده می‌گیرند.

فضا و تولید فضا

با فضاشناسی^۱ هانری لوفور و نظریه وی در مورد تولید فضا^۲ مباحث مربوط به فضا وارد برهه جدیدی شد. در ابتدای کتاب تولید فضا، لوفور مفاهیم و خوانش‌های گذشته از فضا را، از ایده دکارتی تهی‌بودگی فضا و مفهوم کانتی از فضا به‌عنوان امری پیشینی و ظرفی ماقبل تجربی و همچنین اصطلاح نامتعیین بودن فضاها که ریاضیدانان آن را به‌کار بردند، نقد می‌کند (Lefebvre, 1991, p. 2). هیچ‌یک از این خوانش‌ها، از منظر لوفور، نمی‌توانند لایه‌های پیدا و پنهان فضا را پوشش دهند. فضا پس‌زمینه یا ظرفی ابدی و طبیعی نیست که درون آن چیزها یا رویدادها رخ دهند. بر همین اساس باید برای درک فضا از این مفاهیم گذر کرد.

لوفور در کتاب تولید فضا ایده روشنگری فضا به‌عنوان یک ظرف (توپوس ارسطویی) را به چالش می‌کشد. از نظر لوفور، فضا، همان‌طور که از عنوان کتاب پیداست، یک محصول است و نه امری طبیعی و ازلی. توپوس، به گفته او، نقش فعال - عملیاتی یا ابزاری - را نشان می‌دهد. فضا، به‌عنوان دانش و عمل، در شیوه تولید موجود است. (Lefebvre, 1991, p. 11)

وی با تأسی از مفهوم تولید مارکس از «تصور اشیا در فضا» به خود «تولید واقعی فضا» گذر می‌کند و فضا را عاملی مؤثر در تضادهای قدرت و تناقضات سرمایه‌داری معرفی می‌نماید. لوفور با نقد رویکردی که فضا را به‌مثابه سطحی منفعل برای فعالیت‌های بازتولیدی می‌داند بر این نظر است که فضا خودش فعالانه، به‌عنوان بخشی از راهبردهای انباشت سرمایه‌داری، تولید می‌شود. و مهم‌تر از آن، فضا تولید می‌شود پیش از آنکه بازتولید شود - به‌رغم آنکه بازتولید مسلماً شرطی لازم برای تولید بیشتر است. (مریفلد، ۱۳۹۶، ص ۲۱۸)

مفهوم تولید فضای لوفور مبتنی بر تحلیل او از فضا به‌عنوان انتزاع انضمامی^۳ است، مفهومی که از کل انضمامی هگل و همچنین تعبیر «انتزاعی شدن نیروی کار» مارکس اقتباس شده است. اگر، به تعبیر مارکس، کار واقعی کارگر با هدفی مشخص به کار انتزاعی کلی تبدیل می‌شود و، در نهایت، در قالب فرم انتزاعی ارزش جای می‌گیرد، فضا نیز در طی یک فرایند پیچیده اجتماعی، هم‌زمان که کمی و تکه‌تکه می‌شود، کلیت و جامعیت می‌یابد و «تمامیت فضا»ی تهی‌شده از هرگونه تمایزات درونی در معرض «یکدستی هندسی» قرار می‌گیرد. (استانک، ۱۳۹۳، ص ۱۴۶) همچنان که شکل کالا امکان مبادله آن کالا را، فارغ از محتوا و نوع کالا، فراهم می‌نماید، شکل فضا نیز امکان رویارویی، گردآوردن و گردهم آمدن هم‌زمان را تعریف می‌کند، صرف‌نظر از اینکه چه چیزی - یا چه کسی - گردآورده می‌شود. (استانک، ۱۳۹۳، ص ۱۴۹)

لوفور ویژگی بنیادین شکل فضا را، که به‌واسطه اجتماع تولید شده، «دیالکتیک مرکزیت» می‌نامد و آن را استلزامی برای گردآمدن و انباشت حول نقطه‌ای مرکزی برمی‌شمارد. هم‌فضایی و هم‌زمانی همه‌چیز طی «حرکت دیالکتیکی

1. spatiology
2. The production of space
3. Concrete abstraction

مرکزیت» صورت می‌گیرد و از طریق آن وجوه مختلف فضا، در برساختی مبتنی بر انتزاع انضمامی و در فرایند چندوجهی دیالکتیکی، پیکربندی می‌شوند. مرکزیت علاوه بر آنکه گرد می‌آورد می‌پراکند و هم‌زمان که یکدست می‌سازد تفاوت را توسعه می‌بخشد. مرکزیت مبتنی بر واردساختن و طردکردن هم‌زمان ایجاد شده به‌وسیله یک عامل فضایی مشخص است. بنابراین، دیالکتیک مرکزیت نه تنها مبتنی بر وابستگی متقابل میان اشیایی است که گرد هم آورده شده‌اند بلکه تضاد میان مرکز و حاشیه، جمع کردن و پراکندن، واردساختن (به مرکز) و راندن (به حاشیه) است. براین اساس، خود تولید فضا از طریق دیالکتیک مرکزیت و پراکتیس‌های گردآوردن و پراکندن تحقق می‌یابد و، از این رو، هر کنشی در فضای شهری به‌عنوان مولد فضا و همچنین تحت‌تأثیر فضا شکل می‌گیرد. کردارهای مادی نه تنها ممکن است با ساختن پل‌ها یا دیوارها، بلکه با سرمایه‌گذاری‌های راهبردی در محیط انسان‌ساخت که برخی مناطق را مرکزی می‌سازد، بقیه را طرد کرده و برخی فضاها را وارد یا حاشیه‌ای سازند. (استانک، ۱۳۹۳، ص ۱۵۱)

لوفور در فرارفتن از دوگانه فضای فیزیکی و فضای ذهنی به مفهوم فضای اجتماعی روی می‌آورد و، در نهایت، فضا را برهم‌کنشی پیچیده و فعال از این سه وجه برمی‌شمارد. بر همین اساس، سه حالت یا حد فضایی تحت عنوان‌های پراکتیس‌های فضایی^۱، بازنمایی‌های فضا^۲ و فضاها بازنمایی^۳، از طرف لوفور، به‌عنوان مؤلفه‌های اصلی فضا در تحلیل سه‌بعدی تولید فضا معرفی می‌شوند. پراکتیس‌های فضایی تمام فعالیت‌های روزمره‌ای، مانند کار و تولید، را در بر می‌گیرند که در جریان مبادله کالاها و تعامل‌های اجتماعی، زندگی اجتماعی را تولید و بازتولید می‌کنند. وجه دوم بازنمایی‌های فضا، شاکله انتزاعی و هندسی فضا است که گفتارهای دانش و نقشه‌های مهندسان و برنامه‌ریزی مدیران را در بر می‌گیرد. فضاها بازنمایی نیز تجربه زیسته و معنای اجتماعی فضا است که توسط کاربران و استفاده‌کنندگان، در فرایند تعامل با فضا، خلق می‌شود. آن‌ها ابداعاتی ذهنی (رمزگان‌ها، نشانه‌ها، دیسکورس‌های فضایی، برنامه‌های یوتویپایی، چشم‌اندازهای خیالی، و حتی ساخت‌های مادی مانند فضاها یا نمادین، محیط‌های ساخته‌شده خاص، نقاشی‌ها، موزه‌ها و مواردی از این دست) هستند که معناها یا امکان‌های جدیدی را برای پراکتیس‌های فضایی تخیل می‌کنند. (Harvey, 1990, pp. 218-19)

این سه لحظه^۴ تولید فضا از منظر لوفور درهم‌تنیده و وابسته به یکدیگر هستند و فضا را در فرایند تولید کالا، دانش و معنا در شبکه‌ای به‌هم‌پیوسته از روابط تولید و بازتولید می‌نمایند. بنابر روایت سه‌گانه دیالکتیک لوفوری، این سه بخش در عین ارتباط و درهم‌تنیدگی متمایز از هم باقی می‌مانند و هیچ‌گاه به سنتزی واحد بدل نمی‌شوند. هرکدام از این لحظه‌های تولید فضا خودش می‌تواند حالت پایه و تری برای حالت‌های دیگر باشد و این ارتباط پیچیده و چندگانه هیچ‌گاه در مسیری خطی به سنتز رفع و حفظ^۵ هگلی دچار نمی‌شوند. لوفور دسترسی پدیدارشناسانه به سه لحظه تولید

1. Spatial practices
2. Representation of spaces
3. Representational spaces
4. Moment
5. Aufhebung (sublation)

فضا را در قالب سه مفهوم فضای ادراک شده^۱، فضای تصور شده^۲ و فضای زیسته^۳ ممکن بیان می‌کند و روابط دیالکتیکی تضاد و همبستگی آن‌ها را نیز مدنظر قرار می‌دهد. در برهه عمل فضایی، کاربران فضا با ادراک حسی خود می‌توانند با فضا ارتباط برقرار نمایند. همچنین در برهه بازنمایی فضا می‌توانند پلان‌ها و اشکالی از فضا را به صورت ذهنی ترسیم نمایند و در قالب دانش و اشکال هندسی و ریاضیاتی فضا را محاسبه و کنترل کنند. در برهه فضاهای بازنمایی نیز می‌توانند از طریقِ پراکتیس‌های دلالت‌گر به نمادپردازی و معنابخشی به فضا پردازند و خاطره و رؤیای خود را در بسترهای آن حک و ضبط نمایند. آنچه در اندیشه لوفوری مهم و منحصر به فرد می‌نماید این است که فضا به هیچ وجه به وجه مادی یا ذهنی آن تقلیل پیدا نمی‌کند و همواره مازادی انسانی، از طریق تخیل و معنابخشی، در برابر کالایی و انتزاعی شدن صرف فضا مقاومت می‌نماید.

شهر مدرن و سیاست فضا

لوفور به درستی دریافته است که نظم و پیکربندی فضایی موجود در شهر مدرن، نه پدیده‌ای خودجوش بلکه محصول روند تاریخی است. فضا عنصری خنثی نیست بلکه همواره عرصه اعمال و نفوذ قدرت بوده است. در واقع، چگونگی کنترل، مالکیت و سازماندهی فضا تعیین می‌کند که چه فعالیت‌هایی می‌توانند در آن شکل بگیرند و چه فعالیت‌هایی محدود یا حتی ممنوع می‌شوند. به تعبیر لوفور، فضا از عناصر تاریخی و طبیعی ساخته و پرداخته شده اما این فرآیند سیاسی است. فضا در اساس سیاسی و ایدئولوژیک است. (Lefebvre, 1977, p. 341)

بنابراین، برای فهم چگونگی شکل‌گیری شرایط شهرهای مدرن، چگونگی تغییر آن‌ها و تأثیر این تغییرات بر زندگی روزمره ساکنانشان، باید به این پرسش‌ها پاسخ دهیم: چه کسی فضا را در اختیار دارد و آن را کنترل و سازماندهی می‌کند؟ این کار با چه هدفی، برای چه مقاصدی و چگونه انجام می‌شود؟ به گفته هاروی، عمل‌های فضایی و زمانی هیچ‌گاه در امور اجتماعی خنثی نیستند. آن‌ها همواره بیانگر نوعی محتوای طبقاتی یا اجتماعی هستند و اغلب کانون اصلی مبارزات مهم اجتماعی‌اند. (Harvey, 1990, p. 239)

البته این فرآیند مسیری یک طرفه نیست. فضا همواره عرصه نزاع و کشمکش بر سر مالکیت، معانی، ارزش‌ها و کاربری‌ها بوده است. به همین دلیل، لوفور آن را میدان نبردی حیاتی برای تحقق عدالت و برابری اجتماعی می‌داند. در نهایت، لوفور فضا را سیاسی می‌کند و بر این باور است که نه تنها سیاست در فضا وجود دارد بلکه خود فضا ذاتاً سیاسی است. فضا یک ظرف خنثی نیست بلکه هم تولید می‌شود (دارای تاریخ است) و هم تولیدکننده است (ابزاری برای هژمونی و انقلاب است). به عبارت دیگر، محصول روابط اجتماعی است اما تأثیر سازنده‌ای نیز بر روابط اجتماعی یا رفتار اجتماعی دارد. این ساختار فضایی، عادات، کنش‌ها و رفتارهای خاصی را ممکن یا محدود می‌کند. از این رو، از نظر

1. Perceived space
2. Conceived space
3. Lived space

لوفور، سیاست در بنیادین‌ترین سطح سیاست فضا است، زیرا سیاست به معنای ساخت یا خلق فضاهای جدید و، در نتیجه، شیوه‌های جدید بودن، الگوهای رفتاری تازه و فعالیت‌های فضایی نوین است. خود این فرایند به آفرینش زندگی روزمره جدید و ریتم‌های اجتماعی یاری می‌رساند. (Mommersteeg, 2014, p. 24)

وی در کتاب تولید فضا کوشید با طرح دیالکتیک فضایی - دیالکتیکی که در فضا عمل می‌کند و قادر به بیان تناقض‌های فضا است - به نظریه واحدی درباره فضا و سیاست دست یابد. این دیالکتیک فضایی مانند منشوری عمل می‌کند که تناقض‌های بین تجربه زیسته فضا با ادراکات و تصورات ما از همان فضا را آشکار می‌سازد. این دیالکتیک صرفاً در بستر زمان رخ نمی‌دهد، بلکه راهی برای درک تفاوت‌ها در لحظه‌ای مشخص و در اینجا و اکنون است. لوفور این دیالکتیک را وحدت در کثرت می‌نامد. برای مثال، یک میدان شهری اشیای یکسان را گرد هم نمی‌آورد بلکه چیزهای متفاوت و ناهمگون را متحد می‌کند: تفاوت را حفظ می‌کند بی آنکه آن را تقلیل دهد. نمونه‌ای از این دیالکتیک فضایی دیالکتیک مرکزیت است که، به باور لوفور، منطق شهرنشینی یا آنچه او شهرنشینی سیاره‌ای می‌نامد را توضیح می‌دهد. سرمایه‌داری از یک سو متمرکز می‌سازد و از سوی دیگر به پراکندگی می‌انجامد. این فرایند در مقیاس‌های مختلف - جهانی، محلی و ملی - عمل می‌کند (Mommersteeg, 2014, p. 24).

لوفور این فرایند را با اصطلاح انفجار توصیف می‌کند: تمرکز شدید (مردم، فعالیت‌ها، ثروت، کالاها و اندیشه) در واقعیت شهری از یک سو و پراکندگی گسترده (حاشیه‌نشینی) از سوی دیگر. خیابان نمونه‌ای از این تناقض است: هم فضای جریان سرمایه است و هم مکان برخورد تفاوت‌ها و رویدادهای پیش‌بینی‌ناپذیر. به گفته لوفور سرمایه‌داری در دل خود، به دلیل همین فرایندهای درونی‌اش، نوعی فضا می‌آفریند که او فضای تفاوت‌گرا می‌نامد، فضایی که در تناقض با فضای انتزاعی موردنیاز نظام سرمایه‌داری قرار می‌گیرد (Lefebvre, 1991, p. 55).

بودن در فضا بودن در خلأ نیست، در یک فاصله محض، بلکه بودن در یک شبکه است. فضا درهم‌تنیدگی روابط است که شیوه‌ای خاص از حضور در فضا را فراهم می‌کند. یک تمرین فضایی ویژه. لوفور می‌نویسد: معماری‌ها را بهتر است به عنوان «بافت‌های معماری» در نظر بگیریم و با هر یک از آن‌ها به مثابه بنای تاریخی یا ساختمانی که در اطراف و بافت آن، در منطقه پرجمعیت و شبکه‌های مرتبطی برخورد کنیم که در آن به عنوان بخشی از یک تولید خاص از فضا تنظیم شده است. (Lefebvre, 1991, p. 118)

درحقیقت، لوفور تمایلی ندارد به این پرسش پاسخ دهد که فضا فی‌نفسه چیست؟ واقعیت فضا، وضعیت هستی‌شناختی و جوهر متافیزیکی فضا خوانش‌های سنتی از این پدیده ارائه می‌دهند. این در حالی است که فضا در اندیشه وی از همان ابتدا امری برساخت تعریف می‌شود: فضای (اجتماعی) یک تولید (اجتماعی) است. (Lefebvre, 1991, p. 26) فضا به واسطه روابط اجتماعی‌ای تولید می‌شود که با یکدیگر ارتباط متقابل دارند. فضا محصول روابط اجتماعی است و دارای نیرویی سازنده است که چیزها را در فضا تولید می‌کند: کنش‌هایی که در گذشته رخ داده‌اند به

فضای اجتماعی این اجازه را می‌دهند که کنش‌ها و اعمال جدید و گاه متفاوت و در تقابل با خود را تولید کنند. آنان را که نام‌نشان‌ی نداشته‌اند در مرکز می‌نشانند، و دیگری که گفتمانی مسلط داشتند طرد می‌کند. (Lefebvre, 1991, p. 73)

شیلدز اصطلاح دیگری را ارائه می‌دهد که به دنبال تأکید بر این واقعیت است که فضا، از نظر لوفور، و به‌طور کلی، یک چیز یا شیء نیست بلکه به‌طور جمعی (اجتماعی) فرآیند تولیدشده و یک «فضایی‌سازی» است که «روابط و تنظیمات را تأکید می‌کند» (Shields, 2013, p. 20). پس فضا یک چیز نیست بلکه مجموعه‌ای از روابط بین اشیا است. این چند لایه است و دائماً در حال نوسان است. فضا در لوفور شبکه و در دلوز مجموعه است.

برای لوفور، تصویر یا نمایش فضا، به‌عنوان یک فضای ایزوتروپیک همگن، به‌سادگی این است: نمایشی از فضایی که به‌طور تاریخی تولید شده است. این یک محصول فکری است اما، با وجود این، بخشی از یک مفهوم فضا است، زیرا فضا هم بازنمایی ذهنی است و هم عینی. این رویکرد ترکیبی از خوانش هگلی-مارکسی و نیچه‌ای است که، در آن، فضا هم‌زمان به‌نحو انتزاعی (هگل)، انضمامی (مارکس) و هنرمندانه (نیچه) تولید می‌شود و تولید می‌کند. در نهایت، برای لوفور، فضا محصول «شیوه تولید» جامعه است. هر حالتی از تولید فضای خاص خود را تولید می‌کند، هم انتزاعی و هم مادی. بازنمایی فضا به‌منظور حفظ و بازتولید فضا استفاده می‌شود. بنابراین، فضای سرمایه‌داری همان چیزی است که لوفور آن را «فضای انتزاعی» می‌نامد که برای تسهیل فضای جریان‌ها و شبکه‌های سرمایه‌داری استفاده می‌شود. همان‌طور که او می‌نویسد، هر جامعه - و از این رو هر حالت تولید با زیرمجموعه‌هایش - یک فضا، فضای خودش را تولید می‌کند. (Lefebvre, 1991, p. 31)

برای لوفور، اهمیت «فضا» در این است که شیوه‌های تولید تلاش می‌کنند تا تضادها خود را از طریق فضا یا در فضا پنهان کنند. با این حال، این تضادها در فضا ناگزیر به تضاد فضاها تبدیل می‌شوند. از نظر لوفور، هر فضا «در درون خود بذره‌های جدیدی را به همراه دارد» (Lefebvre, 1991, p. 51). نظریه لوفور در باب فضا کوششی است برای بنا نهادن نظریه‌ای جامع و یگانه در این عرصه. او این رویکرد را، که با موقعیت‌گرایان نیز مشترک است، «نظریه واحد» یا «شهرسازی واحد» می‌نامد. لوفور تصریح می‌کند که پروژه او هدفش صرفاً تولید گفتمانی درباره فضا نیست، بلکه غایتش پرده برداشتن از تولید واقعی فضا است، با گردآوری انواع گوناگون فضا و شیوه‌های پیدایش آن‌ها در یک نظریه واحد. (Lefebvre, 1991, p. 16)

به این معنا که فضا را نمی‌توان صرفاً به‌عنوان واقعیتی درک کرد که «مجموعه‌ای از اشیا یا مجموعه‌ای از داده‌های (حسی) خارج از اندیشه انسان، یا به‌عنوان یک شکل تحمیل‌شده بر پدیده‌ها است» (Lefebvre, 1991, p. 27). فضا واقعیتی اجتماعی و چندوجهی است، هم ثابت است و هم فرآیندی، و لوفور می‌کوشد آن را از طریق نسخه خاص خود از دیالکتیک تفسیر کند. چنان‌که می‌نویسد: «بدین ترتیب، دیالکتیک از زمان پدیدار می‌شود و خود را فعلیت می‌بخشد و اکنون در یک زمان، به شیوه‌ای پیش‌بینی نشده، در فضا عمل می‌کند» (Lefebvre, 1991: 129).

دلالت‌های فرافلسفه برای شهر مدرن

لوفور در بخش آخر کتاب فرافلسفه مفهوم مانوی‌گری را به‌نحو استعاری برای افشای پستی‌های ساختارهای دوگانه‌انگارانه در فلسفه سنتی و تفکر غربی به کار می‌برد. مانویت بر دوگانه‌های خیر و شر و نور و تاریکی مبتنی است و مناسبات و روابط بیناسوبژکتیویته را با نوعی دوگانه‌های متناقض ترسیم می‌کند و انسان و هستی را به‌شکل ساده‌انگارانه‌ای به دو دسته خیر و شر تقسیم می‌کند. چنین ثنویتی را در تفکر غربی می‌توان به‌وضوح نشان داد که در آن تفاوت‌ها و غنای هستی انسان نادیده گرفته می‌شود و به سلطه ایدئولوژیکی‌ای منجر می‌شود که در آن انسان‌ها مجبورند بین دوگانه آشتی‌ناپذیر خیر و شر حتماً یکی را برگزینند. برای گریز از چنین گفتمان دوگانه‌ای لوفور فراروی از این تضاد آشتی‌ناپذیر را به‌منظور پذیرش تفاوت و پیچیدگی هستی انسانی ضروری می‌داند. رومان‌تیسمی جدید، که بازگشت به تفاوت تجربه و تنوع زندگی روزمره باشد، باید جان‌نشین تلاش برای قراردادن همه‌چیز در جای مناسب خود شود. چنین خوانشی از فرافلسفه با تکیه بر سه‌گانة خلاقیت^۱، عمل^۲ و تقلید^۳ هرگونه ایدئولوژی کلیشه‌ای را پس می‌زند و به‌طور خلاقانه و آزادانه به آفرینش می‌پردازد (Lefebvre, 1991, p. 54).

لوفور همچنین، با بازگشت به تمثیل معروف نیچه در کتاب چنین گفت زرتشت، به روایتی می‌پردازد که با سه دگردیسی همراه است. اینکه چگونه روان انسان ابتدا به هیئت شتر درمی‌آید، چگونه شتر به شیر تبدیل می‌شود و، درنهایت، شیر در کودک جلوه می‌کند؟ سه مرحله تحول روح که در آن شتر نماد بارکش ارزش‌ها و سنت‌هاست و محتوای این بار اخلاق و فرهنگ است. شیر نماد شجاعت و قدرت شورش علیه این سنت‌ها و کودک نماد خلاقیت و بازیگوشی و آغازی نوین برای بنیان‌های جدید در ارزیابی ارزش‌هاست (نیچه، ۱۳۸۷، صص ۳۳-۳۲). کودک مصداق کامل فراسوی نیک و بد است و به دنبال گریز از سنت‌های مطرود دوگانه و در پی ساخت و شناخت جهانی تازه است. نوعی آری‌گویی مقدس و به چنگ آوردن جهان و انسان از کفر رفته است.

برای لوفور، زندگی شهری و شهر زمانی یک فرآیند خلاقانه زنده و یک اثر هنری بود و برای دستیابی به چنین ویژگی‌هایی باید فرصت‌ها و امکانات جدیدی را برای آفرینش فضا و عمل خلاقانه فراهم ساخت. شهرهای باستانی و قرون وسطایی چیزی فراتر از صرفاً بازارهای تجاری، چیزی فراتر از مکان‌هایی برای انباشت سرمایه بودند. آن‌ها مطابق با نیازهای ساکنان خود رشد و توسعه یافتند، ساکنانی که فضاهای اجتماعی و عمومی (آگورا، انجمن و غیره) را، به‌عنوان یک ویژگی کلیدی و عنصری از تعلق جمعی و تجربه مشترک شهر، در اولویت قرار می‌دادند. زندگی شهری و شهر زمانی یک فرآیند خلاقانه زنده بود که باید دوباره حاوی امکاناتی برای چنین بودن خلاقانه و جمعی در فضا باشد: خود شهر «اثر» است، ویژگی‌ای که با تمایل برگشت‌ناپذیر به‌سوی پول و تجارت، به‌سوی مبادله و محصولات در تضاد است. آن‌ها

1 . poesis
2 . praxis
3 . mimesis

نه تنها شامل بناهای تاریخی و سیاسی هستند بلکه فضاهایی را نیز در خود دارند که برای سرگرمی‌ها، رژه‌ها، گردشگاه‌ها و جشن‌ها طراحی شده‌اند (Lefebvre, 2016, p. 66).

انسان معاصر در چنبره فضایی برنامه‌ریزی‌شده و کنترل‌شده زندگی می‌کند، جایی که تجربه و مصرف او خصوصی‌سازی شده و به کالا تبدیل گشته است. این فضا تحت سلطه گفتمان مسلطی است که، با اعمال نظم و نظارت، ثبات را حفظ می‌کند تا منافع بازار و سرمایه را تضمین نماید. چنین سلطه‌ای به از بین رفتن همبستگی و مناسبات اجتماعی و فضایی جمعی و همچنین اضمحلال ظرفیت‌های همزیستی تجارب مشترک و خلاقانه همبودگی در فضا منجر می‌شود. برای لوفور، زندگی روزمره، قلمرو اجتماعی و مکان مصرف کنترل‌شده و انفعال تحمیل‌شده از وحشت ایجاد و برنامه‌ریزی می‌شوند. مکان‌های عمومی ما به‌طور فزاینده سازماندهی می‌شوند تا اهداف کارکردی تولید، بازتولید و مصرف را برآورده کنند و در این عصر جنگ دائمی علیه ترور، نظم و کنترل، ایمنی و امنیت را تضمین کنند. هاروی رویکرد لوفور را چنین تبیین می‌کند که گرچه فضای شهری همواره در معرض محصور شدن، کنترل اجتماعی و تصاحب توسط منافع خصوصی و دولتی است، اما کنش‌ها و عاملیت‌های جمعی و گاه فردی در تولید و آفرینش فضاهای متنوع و متفاوت شهری تأثیرگذارند (Harvey, 2012, p. 72).

ما امکان کنش و بقا در محیط‌های شهری پیچیده مدرن را می‌یابیم، محیط‌هایی که به‌طور فزاینده برای اهداف جهت‌دهی یا تجویزی و عمدتاً مرتبط با کالایی شدن و شرایط بازار، نظم و ترتیب یافته و تنظیم شده‌اند. لوفور استدلال می‌کند که شهر تابع قدرت مسلط بازنمایی است نه امکان بیان خلاقانه آزاد. شهرنشینی وسیله‌ای است که سرمایه‌داری از طریق آن به حیات خود ادامه می‌دهد. همچنین، شهر جایی است که در آن منازعات و تغییرات اجتماعی رخ می‌دهند. ارزش‌ها و معانی هژمونیک از طریق بازنمایی‌های مسلط بر کسانی که در شهرها زندگی می‌کنند، تحمیل می‌شوند. این امر بر تجربه زیسته و استفاده روزمره از فضا تأثیر و نفوذ دارد. به‌جای آنکه قادر باشیم آزادانه در فضای اجتماعی، عمومی یا جمعی سکنی گزینیم و از آن بهره ببریم، مجبوریم زیستگاهی را که توسط سرمایه و برای نیازهای سرمایه خلق شده است، تحمل کنیم.

در رویکرد فرافلسفه، هیچ‌چیز مستعد تعریف دقیق نیست و هیچ‌چیز کاملاً تعیین شده نیست. تلاش برای تعریف دقیق و محدود کردن هر چیز، به ساده‌سازی و نادیده گرفتن جنبه‌های پیچیده و متفاوت آن منجر می‌شود. هیچ‌چیز ثابت و قطعی نیست و این اصل، در مقابل دیدگاه‌های فلسفی سنتی، بر سیالیت هستی و عدم قطعیت آن مبتنی است و به دنبال یافتن حقایق مطلق و جهان‌شمول است. با توجه به اینکه هیچ‌چیز تعریف دقیق و قطعی ندارد، فضایی برای خلق کردن و تجربه کردن به وجود می‌آید. همچنین باقی‌مانده‌هایی تجربه می‌شوند که از کلیت کاذب پس زده می‌شوند. باقی‌مانده یا مازاد همان‌هایی هستند که به‌واسطه سیستم‌های ایدئولوژیک نادیده انگاشته می‌شوند و همواره در خود ظرفیت‌های پیدا و پنهان و امکانات جدیدی دارند که به آفرینش تجارب و جهان‌های جدید منجر می‌شوند. از این منظر، به‌جای انتزاع صرف و نظریه‌پردازی، باید بر کنش و تجربه عینی تمرکز کرد (Lefebvre, 2016, p. 314).

تمامیت‌سازی‌ها همواره منافذی از خود برجای می‌گذارند که از چنگال آن نظام می‌گریزند و هر کل باقی‌مانده‌ای از خود برجای می‌گذارد. همواره مردمی خواهند بود که در هیچ کلی جای نمی‌گیرند، کسانی که نمی‌خواهند یا اجازه ندارند در آن جای گیرند. این‌ها ضد مفهوم‌های فلسفه سنتی هستند و تأییدی بر وجود بازماندگان هستند. باقی‌مانده‌ها مردمی هستند که حاشیه‌ای بودن را درون خود احساس می‌کنند، حاشیه‌هویتشان است. کارگران، پناهندگان، مهاجران، دگرباشان جنسی و تمام اقلیت‌ها. خود شهر جدید مقوله‌ای فراقلمی است که با فرم جدیدی از فضا چنین تمامیت‌سازی را به چالش می‌کشد. این شهر نظریه‌ای درباره‌ی باقی‌ماندگان گرفتار در گرداب است، جزئیات فروکاسته در کل. حق به شهر مفهوم انقلابی جدیدی است که درباره‌ی مزاددهایی است که در پی استیضاح حق خود برای یک زندگی جمعی شهر جدید هستند. جامعه‌ای که گرچه فعالانه در حال ساختنش بودند اما از حقوقش محروم مانده‌اند (مریفیلد، ۱۳۹۶).

سیاست‌سیاستی در فضا نیست بلکه، درنهایت، سیاستی فضایی است. فضا را نمی‌توان به‌عنوان پس‌زمینه‌ای خنثی فراموش کرد بلکه دارای اثری سازنده و قدرتی خاص خود است که، به اصطلاح جنبش‌های سیاسی معاصر، به‌طور فزاینده مشهود است. از این منظر، سیاست در فضا را می‌توان از جنبه‌ی قدرت سیاسی خارج کرد و به خیابان‌ها، میدان‌ها، پارک‌ها و اماکن عمومی دیگر منتقل کرد و بازیگران این فضا دیگر احزاب، چهره‌های سرشناس یا شناخته‌شده و سیاسی نخواهند بود، بلکه جمعیت، توده‌ها و فضاهایی خواهند بود که هر اقلیتی می‌تواند آن را تشکیل می‌دهند. این سیاست در خیابان نیست، بلکه سیاست خیابان است، جایی که شکل خیابان دگرگون می‌شود و شکل دیگری از خیابان می‌شود، خیابانی متفاوت. در نتیجه، خوانش‌های لوفور از اندیشه‌ی «دیالکتیکی» نه فقط از طریق زمان بلکه همچنین از طریق فضا انجام می‌شود. نه تنها تناقضاتی در فضا وجود دارد بلکه همچنین تناقضات فضا هم وجود دارد.

شهر به‌شکل غالب فضایی در جوامع معاصر بدل گشته است. جهان به‌طور فزاینده خصلتی شهری به خود می‌گیرد و اکثریت قریب به اتفاق مردم اکنون در شهرها و شهرک‌ها سکنی گزیده‌اند. نحوه‌ی برنامه‌ریزی، طراحی و ساخت شهرها بازتابی از ایده‌ها و ایدئولوژی‌های مرتبط با سازماندهی و ساختار، کنترل و نظم است. شهر صرفاً واقعیتی مادی نیست بلکه، مانند هر جنبه‌ی دیگری از زندگی، مستلزم مصرف نشانه‌ها نیز هست. این نشانه‌ها به طرق گوناگون، به‌ویژه از طریق و در قالب اشکال فضایی که در زندگی روزمره‌مان با آن‌ها مواجه می‌شویم، به ما عرضه می‌شوند و تلاش می‌کنند تا آنچه استفاده، قابل قبول و مناسب تلقی می‌شود ساختاردهی و تنظیم کنند.

لوفور، در نظریه خود، درک فضا را نه صرفاً براساس معیارهای انتزاعی و کمی بلکه با توجه به ابعاد کیفی و تنوع اجتماعی آن تحلیل می‌کند. فضا بدون شک اجتماعی است: «فضای (اجتماعی) یک محصول (اجتماعی) است» (Lefevbre, 1991, p. 26).

با این حال، این صرفاً محصولی مانند کالا یا شیء نیست بلکه چیزهای تولیدشده را در بر می‌گیرد و آن‌ها را در روابط متقابل، در همزیستی و هم‌زمانی‌شان در خود جای می‌دهد. (Lefevbre, 1991, p. 73). شیلدز به مفهوم «فضای اجتماعی» لوفور با عبارت «فضایی‌سازی» اشاره می‌کند تا بر سیالیت و ماهیت فرآیندی فضا تأکید کند. فضا یک ظرف

ثابت نیست بلکه شبکه‌ای از روابط است که یک بلوک از فضا-زمان را می‌سازد. به عبارت دیگر، فضا صرفاً در سطح اشیای فعلیت یافته و متقابل نیست بلکه، به تعبیر ژیل دلوز، مجازی است. ناملموس است، غیرقابل درک، غیرقابل کنترل و در عین حال واقعی. فضا، به این ترتیب، هرگز نمی‌تواند به طور کامل به فعلیت برسد و همیشه شامل امکانات است. فضا یک شیء امری انضمامی و ملموس نیست بلکه مفهومی مجازی یا مجموعه‌ای از روابط است که اگرچه واقعی هستند اما به صورتِ بالفعل و عینی وجود ندارند (Shields, 2013, p. 8). همان‌طور که لوفور تأیید می‌کند، فضای اجتماعی یک محصول است نه به‌عنوان یک واقعیت کامل یا یک کلیت انتزاعی، بلکه به‌عنوان مجموعه‌ای از احتمالات در فرآیند تحقق یافتن. (هاروی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۴)

از این منظر مفهوم «شهری» نه به‌عنوان واقعیتی تحقق یافته که پشتِ امر بالفعل در زمان قرار دارد، بلکه برعکس، بر روی افقی است که به‌صورتی مجازی روشنایی‌بخش است. به بیان دیگر، فضا هرگز قلمروی یک‌دست و ایستا نیست، بلکه همواره در حال دگرگونی است. این صرفاً یک شیء ممتد و ساده نیست، یا حتی واقعیت گسترده اشیای محقق شده نیست، بلکه دارای عمقی ویژه و مکانمندی فزاینده است. هر فضای اجتماعی، در واقع نتیجه فرایندی پیچیده با ابعاد گوناگون و تحت تأثیر جریان‌های بی‌شماری است. هیچ چیز و هیچ کس هرگز نمی‌تواند از «مواجهه با فضا» بگریزد.

نتیجه‌گیری

در زمانه کنونی ما که شهرنشینی و نابرابری‌های اجتماعی در آن رشد فزاینده و چشم‌گیر دارد، خوانش فرافلسفی لوفور چارچوبی انتقادی برای بازاندیشی شهر به‌عنوان فضایی از امکان و مقاومت فراهم می‌کند. تناقض‌ها و ناسازگاری‌های درون‌ماندگار زندگی روزمره و فضا، فرایند تمامیت‌سازی شهر و تعریف تعیین یافته از آن را با شکستی بنیادین مواجه می‌سازد. زیرا تولید فضای شهر فرایندی همیشه در راه است. در این میان، فضا باید به‌مثابه ابزاری برای تجدید و بازسازی شهر، به‌عنوان محیطی زنده، اثری هنری، بازی، فرصتی برای هویت‌های متکثر و سکونت‌های متفاوت بازاندیشی شود و صرفاً فضایی امن برای خدمات به نیازهای قدرت و سرمایه نباشد. به نظر می‌رسد که، با در نظر گرفتن فضا به‌عنوان یک ساختار اجتماعی و تاریخی فعال، بتوان به درک عمیق‌تری از تجربه انسان و شهر دست یافت و فرصت‌هایی خلاقانه از فضاهای عمومی و اجتماعی در شهر فراهم کرد. این فضاها به‌جای آنکه به محیط‌هایی یکنواخت، عملکردگرا و سودمحور تبدیل شوند، باید به مکان‌هایی زنده و پویا بدل گردند که در آن‌ها ارزش استفاده بر ارزش مبادله و انسان‌ها بر سود اولویت داشته باشند. معماری و سیاست فضای شهری باید به سمت ایجاد شهرهایی حرکت کنند که انسانی، متکثر، خلاقانه، دیگرمحورانه و مشارکت‌محور باشند.

تلاقی فرافلسفه و سیاست فضا در شهر مدرن در اندیشه لوفور، به‌عنوان بنیادی انتقادی برای بازبینی درک فضا و سیاست، در رویکردهای فلسفه سنتی ضروری است. از یک سو فضاهای شهری را نمی‌توان منحصر و محدود به ساختارهای فیزیکی دانست و نقش عرصه‌های اجتماعی و سیاسی به‌مراتب در تولید چنین فضایی انکارناپذیر است و از

سوی دیگر، در چنین رویکرد دیالکتیکی و فرافلسفی، شهر مدرن عرصه‌ای از کنش‌های فضایی متنازع است که روابط قدرت، ایدئولوژی و زندگی روزمره در آن به هم پیوند می‌خورند. همچنین فضاهاى شهری، به‌عنوان فرآیندی پویا و دیالکتیکی، بر نیاز به رویکردی فراگیر و دموکراتیک در برنامه‌ریزی شهری و سیاست تأکید می‌کنند. لوفور که نوآور دیالکتیک سه‌تایی و دیالکتیک فضا-زمان است مفهوم فضا را در کانون نظریه اجتماعی و سیاسی معاصر قرار می‌دهد و از برداشت‌های غلطی که به‌طور رایج از فضا می‌شود انتقاد می‌کند. فضا نه سوژه است و نه ابژه بلکه تولید و اثر است و مجموعه‌ای از روابط و فرایندهاست. فضای فرافلسفی به‌هیچ‌وجه به وجه مادی یا ذهنی آن تقلیل نمی‌یابد و همواره به‌واسطه لایه‌های پیدا و پنهان تخیل، آفرینش و سازندگی آن مازادی انسانی باقی می‌ماند که در برابر کالاوارگی و انتزاعی شدن صرف فضا مقاومت می‌نماید.

References

- Harvey, D. (2008). *Urbanization of Capital, the Second Cycle of Capital Accumulation in the Production of the Built Environment*. Translated by Aref Aghwami Moghadam. Tehran: Akhtaran. (In Persian)
- Harvey, D. (1993). The Nature of the Environment: Dialectics of Social and Environmental Change. *The Socialist Register* (vol. 29, pp. 1-50). London: Merlin Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.
- Lack, T. (2017). Metaphilosophy. *Marx and Philosophy Books Reviews*. Retrieved from: https://marxandphilosophy.org.uk/reviews/8274_metaphilosophy-review-by-tony-lack
- Lefebvre, H. (2016). *Metaphilosophy*. edited with an introduction by Stuart Elden translated by David Fernbach Postface: Marxism and Poetry. by Georges Labica. London: Verso.
- Merrifield, A. (2017). *The Right to the City*. Retrieved from: <https://andymerrifield.org/2017/01/22/fifty-years-on-the-right-to-the-city>
- Mommersteeg, B. (2014). *Space, Territory, Occupy: Towards a Non-Phenomenological Dwelling*. The University of Western Ontario: Electronic Thesis and Dissertation Repository.
- Merrifield, A. (2017). *Place, Space, Lefebvre's Compromise, An Introduction to Henri Lefebvre's Production of Space*. Compiled and translated by Aydin Torkeme. Tehran: Tisa. (In Persian).
- Shields, R. (1999). *Lefebvre, Love and Struggle: Spatial Dialectics*. USA: Routledge.
- Shields, R. (2013). *Spatial Questions: Cultural Topologies and Social Spatializations*. USA: Sage Publications.
- Stanek, L. (2014). *Space as Concrete Abstraction, in Space, Resistance and Everyday Life*. Edited by Kanistega Gunawardena and Stefan Kiefer. Translated by Afshin Khakbaz and Mohammad Fazeli. Tehran: Tisa Publishing. (In Persian)